Жас өркен
Қостанай

БІЗДІҢ КЕНЖЕКЕҢ

Біршетіненекіншішетінежеткеншеұшқанқұстыңқанатыталып,шапқанаттыңтұяғымұқалатын, Торғай қақпасының дәл сауырында жатқан осы бір «Торғай» атты ұлы даланың киелі топырағында халқымыздың талай-талай қадірменді азаматтары дүниеге келген. Әріге бармай-ақ әңгімені Ахаң (Ахмет Байтұрсынов) төңірегінен қайырар болсақ, сол Ахаңның кіндік қаны тамған Сарытүбек пен біздің бүгінгі әңгімемізге арқау болып отырған Кенжекең (Кенжеғали Сағадиев) шыр етіп дүниеге келген Құмаралдың арасы таяқ тастам жер. Былайша айтқанда атақты «Аққөлдің» кемері. Ана бір жылдары Кенжекеңмен бірге Торғай бойын аралағанда Ахаң атындағы ҚМУ-дың ректоры, техника ғылымдарының докторы, профессор Хұсайын Хасенұлы УӘЛИЕВ «Торғай киелі жер, әр ғасыр сайын бір ұлы адамды дүниеге әкеледі. XIX ғасырда дүниеге келген Ахаң XX ғасырдың мақтанышына айналса, XX ғасырда осы топырақта дүниеге келген Кенжекеңмен XX-XXI ғасырда мақтанып келеміз» деген еді.

«Сүйер ұлың болса сен сүй оны, сүйсінуге жарар ол» деп Ұлы Абай айтқандай біз, Қостанайлықтар шынында да Кенжекеңді мақтан тұтамыз, онымен мақтанамыз. Біздің Кенжекең деп іштартамыз.

Республикамыздың экономика саласындағы бірде бірегей көрнекті ғалымы және педагогі, жоғары оқу орны мен ғылым жүйесіндегі аса талантты ұйымдастырушысы, қоғам және мемлекет қайраткері, ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты, экономиканы диверсификациялау Кеңесінің Төрағасы, біздің жерлесіміз Кенжеғали Әбенұлы САҒАДИЕВ таяуда 70 жасқа толды. Соған орай «Жас өркен - Қостанай» журналы бас редакторының орынбасары Серік ШАЙМАННЫҢ академикпен сұхбатын жариялап отырмыз.

I ТАЛБЕСІК

- Кенжеғали аға, Сіз соғыстан кейінгі қиын кезеңде мектеп табалдырығын аттадыңыз. Сол шақтан есте қалған бір көріністер жадыңызда ма?

-1945 жылы мен 1 класты Аманқарағайда бастадым. Тұрмыс ауыр, елдің күйзеліп тұрған шағы ғой. Соған қарамай оқысақ, білім алсақ деген арман бізді алға сүйреді. Соғысқа кеткен ағайым ол кезде әлі елге оралмаған. Әкем ағайындарына жақындағысы келді ме кен біз өгіз арбамен қырық күндей жол жүріп Аққөлге көштік. Содан мен 2 класты Шөптікөлде жалғастырдым. Аққөл, Шошқакөл, Құмарал, жалпы айтқанда Збан, Саға өңірі біздің атамекеніміз. Бұл араға біздің ата-бабаларымыз қай уақытта келгені белгісіз. Кейбір деректерге сүйенсек, 19-шы ғасырдың 40-50-шы жылдары біздің бабаларымыз Торғай өзені бойында, Сарықопа көлінде, Тосын құмында, Әбілет көлінде, Қазанбас алқабында мекендеген екен. Кейінірек Аққөлге, Аққұм, Збан, Саға бойына орналасқан.

Біз - Әлімбет руымыз. Арғын Аманжолдан Әлімбет, Бәйімбет, Шақшақ болып үш ұл тарайды. Шақшақтан атақты батыр, Абылай хан заманының жоңғарға қарсы күрес туын көтерген даңқты қолбасылардың бірі тархан Жәнібек тарайды. Біз Әлімбет руынан тараймыз. 1843 жылғы Орынбор ведомствосының Шығыс, Орта және Батыс бөліктерінің қазақтары туралы ведомстіндегі деректер бойынша Әлімбет руы 310 шаңырақтан тұрады екен, ал еркектер саны 1235 болыпты. Әрине, бұл үлкен көрсеткіш емес. Дегенмен, Әлімбет руы шаңырақ және адамдар саны жағынан сол кездегі үлкен Қошқар, Бақай, Айдарке, Жауғашты, Шымболат, Өтей руларының қатарында болды. Нұғанның және менің шешем Қаламқас Бесқара Қырықмылтық руынан, жоғарыдағы деректер бойынша олардың құрамы 110 шаңырақ, 561 еркек адамнан тұрған. (Х.Арғынбаев, М.Мұқанов, В.Востров. Қазақ шежіресі хақында. Алматы. 2000 ж).

Деректерге жүгінсек, біздің аталарымыз жаз жайлау, қыс қыстау ретінде үлкен бір аймақты алып жатса керек. Бір шеті Сырдария, екінші шеті Торғай өзені, Шошқакөл жайлауы арасында көшіп жүрген ел 19 ғасырдың 30-40 жылдарында қазақ өлкесінің солтүстік өңіріне қоныстана бастаса керек. Ф. Щербинаның экспедициясының мәліметтері бойынша «первыми поселенцами на землях Аманкарагайской волости были казахи аргынских родов: Ермен, Алимбет и Кырыкмылтык, которые до конца 30-х годов XIX века кочевали между Аманкарагайским бором и рекою Сыр-Дарьей и большинство из них определенных зимовых стойбищ не имело, а зимовали то на Сыр-Дарье (Теренкуль ата), то по речке Тургай, например на урочище Шошкакуль, а иногда проводили зиму в Аманкарагайском бору, смотря по состоянию кормов и погоды). (Материалы по киргизскому землепользованию, собранные и разработанные экспедицией по исследованию степных областей. Тургайская обл. Костанайский уезд. Воронеж. 1903, стр 40)

Аманқарағай мен Аққөл, Шошқакөл арасы 600-650 шақырымдай жер. Осындай сайын далада көшіп жүрген біздің рудың негізгі тұрақты мекен еткен жерлерінің бірі Аққөл, Торғай уезінің 1-ші ауылы болса, екіншісі Қостанай уезінің Аманқарағай болысының II - ауылы Қояндыағаш болды. Қазіргі уақыттарда да біздің руластарымыз, туыстарымыз осы екі төңіректе де тұрып жатыр.

Серік ШАЙМАН,
журналист

«Кенжекең - асыл буын - Аға ұрпақтың ғибратты өкілдерінің аялы алақанынан қамқорлық көрген, олардан дәріс алып, тіпті кейбіреуімен дәмдес те болған ізбасары, екі дәуірдің ортасындағы алтын көпірдің бір асыл діңгегі».

Қуаныш СҰЛТАНОВ, Сенат депутаты.

Ата-бабаларымыздың ең көбірек тұрған мекені Аққөл маңайы, 1-ші ауыл болса керек. Алматыда университетте оқып жүргенімде елге барғаным бар, сонда Жақып бапам (әкемнің немере інісі) біздің ата қорымызды көрсетіп еді, байқасам өз әкемнен бұрынғы атам да сол Аққөлдегі үлкен қорымға жерленген екен.

Сол жылдары көбінің басында үш қырлы, ұзындығы 60-70 см мәнерлеп жасалған көктастары бар еді. Кейін, жылдар өте сол қорымға барғанымда бұрынғы құлпытастардың көпшілігін таба алмадым. Ол жер құмды, желді мекен еді, көп ескерткіштерді басып кеткенге ұқсайды.

Менің әкем екі ағайынды болған - өзі және Сәбит. Сәбиттен ұрпақ жоқ, айту бойынша Әлімбет Соқырбай қажының қолында болған, бірақ дүниеден ерте өткен. Ф.Щербинаның қазақ даласына шыққан экспедициясының мәліметтері бойынша Соқырбай Мадембаевтың (біздің ел ол кісіні құрметпен Соқан қажы деп атайтын) ауылы қазіргі Қостанай облысы Әулиекөл ауданындағы Қояндыағашты мекен еткен. XIX ғасырдың соңында Соқан ауылы 21 шаңырақтан тұрған, 88 ер адам, 77 әйел болған. Осы ауылдың 406 жылқысы, 264 қара малы, 42 түйесі, 520 қойы, 220 ешкісі болған. Ауылдың 14 үйі 90 десятина жерге егін еккен, негізгі дақылдары тары, бидай, сұлы. Бүкіл ауыл болып шөп дайындаған («Материалы по Киргизскому землепользованию, собранные и разработанные статистической партией Тургайско-Уральского переселенческого района. Кустанайский уезд», Оренбург. Типография О.Яковлева, 1912 год).

Бұл мағлұматтарды келтіріп отырған себебім біріншіден, осыдан бір ғасыр бұрынғы қазақ ауылының дәстүрлі шаруашылығы мен құрамын көрсету болса, екіншіден - осы Қояндыағаш, Аманқарағай бұлар да біздің ата-бабаларымыз қоныстанған жер. Жері сулы, нулы орманды Қояндыағаштың тұрғындарының тұрмысы жақсы болды. Совет үкіметі келіп, конфискелеу ісіне кіріскенде осы ауылдың дені бай және кулактар атанды. Сондықтан да бізді бай-кулак («кулак» деген сөзден) Әлімбеттер дейді. Осы жерде ауыл ақсақалы Соқырбай қажының төңірегінде әкем Сағади да, інісі Сәбит те шаруа жасады. Біз бала кезімізде Торғай өңірінде өткізсек, өсіп, азамат болған жеріміз осы Қояндыағаш, Аманқарағай, Әулиекөл. Жақын ағайындарымыз да осы өңірді бауыр басқан. Әке-шешеміздің көбірі де осы Қояндыағаш бауырында.

Біз әкеден бесеу, шешеден - алтаумыз. Шешем Қаламқастың алғашқы күйеуі Төрежан, одан бір ұл Ораз туады. Төрежан (барлық ағайын тәтем дейтін) өте қайратты, іскер кісі болса керек. Біздің Торғай, Аққөлден кейде Қызылорда арқылы, кейде Троицкий арқылы Самарқанд, Бұхара қалаларына сауда керуенін басқарып барып жүрген. Жазғытұрым қар кете елден шыққан керуен күздің соңында, жерге қар түсердің алдында елге қайтушы еді деп қариялар айтып отыратын. Менің бабаларымның басына қойылған көктастар Самарқандта дайындалған, тәтем керуенімен алып келеді екен. Тәтем сері, ақындық пен музыкаға жақындығы бар кісі болған. Домбыра тартып, ұшқан қаздың үнін салғанда айнытпаушы еді деп шешем де, басқа да көз көргендер де айтып отыратын. Замандастарына шығарған өлеңдері әлі күнге дейін елдің аузында.

Тәтем дүниеден өткеннен кейін шешемді Төрежанның інісі, әменгері Сағадиға қосады. Сағадидан біз бесеуміз: Күлжан, Нұған, Күлсары, Мағрипа, Кенжеғали. Нұғанның жастық шағы Аққөлде өтті. Ол жылдары елдің тұрмысы өте нашар еді. Халықты күйзелткен бірінен соң бірі болған дүрбелең жылдар. 1916 жылы қазақтан дүние жүзілік соғысқа Ресей үшін солдат бермейміз деген дүрбелең осы өңірде де қатты болды. Оның артынан қиянаты мен қиыншылығы мол Октябрь төңкерісі, іле шала ауқатты елдің мал-мүлкін тәркілеу науқаны басталды. 1929-1931 жылдардағы үлкен аштық келді. Шешемнің айтуынша, аштықтан көптеген ағайын қырылып қалыпты.

Бала кезіміз. 1946-1947 жылдары Шөптікөлде тұрдық. Сол кезде біздің үйден онша алыс емес жердерде үлкен-үлкен үйлердің орны болатын; кейбіреуі бұзылған, кейбіреуі бұзыла бастаған, ал

Анасы - Қаламқас,
әкесі - Сағади

енді кейбіреулерінің үй-ішіндегі жиһазы да сақталған. Баламыз, қызығып сол жиһаздардың кейбіреуін үйге әкелгенімде шешемнің ұрысқаны әлі есімде. «Балам, - деді шешем, - анау үйлер, оның ішіндегі дүние-мүлік кеше ашаршылықтан қырылған ағайындардікі. Олар иелеріне опа берген жоқ, бізге де опа бермейді. Ештеңесіне тиіспе!»

Ашаршылықпен қатар жаңа күшейіп келе жатқан Кеңес үкіметі де біздің елге күдікпен қарап, жаман қырына алды. Біздің ел Алашорда азаттық қозғалысының негізгі орталығының бірі болды, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Ахмет Бірімжанов, Кәрім Тоқтабаев, тағы басқа қазақ зиялыларының көрнекті өкілдері, Алаш партиясының көсемдері де біздің Торғайдың түлектері еді. Осыдан болар алашордашылардың мекені деген атақ біздің елге тағылды және ұзақ уақыт алынбады. Үкіметтің қырына түскен елдің шаруасы қашан оңушы еді, оның үстіне бас көтерер азаматтары атылып, айдалып, жер аударылып кетті. Артында қалғандардың ел тұрмысын түзеуге шамалары келмеді.

Ауылдың тұрмысы әр ағайынның қолындағы шағын ғана малымен аздаған егініне байланысты еді. Бала кезімде көргенім, Збанның бойында ойды-ойдым қарасулар көп болатын. Өзендер де баршылық еді. Жергілікті халық сол сулардан шығар айдап, егістікке су салып, тары егетін. Кейін байқасам, елдің ашаршылықтан қырылып қалмай көбінің жан сақтағаны аздаған малымен қатар осы тары екен. Тары егудің дәстүрін, оған су апару ретін (тары суды өте көп керек ететін дақыл) халық жақсы игеріп алған сияқты.

Біздің елге келген егіншілік кәсібінің де сындарлы тарихы бар. Қазақтарды егіншілікке, отырықшылыққа көшіруге патша үкіметі қарсы болғаны баршама мәлім. Патша шенеунігінің әскери губернатор Сухтеленнің атына жазған хатында: «мен қырғыздардың (қазақ деп ұғыңыз. Автор) мәңгілік бақташы, көшпенді болғанын, еш уақытта астық себумен және қол өнерімен айналыспауын, ғылымды білмеуін шын көңілден тілеймін» деген екен. Бұл тек қана жеке шенеуніктің емес, барлық патшалық Ресейдің қазақтар туралы жымысқы саясаты еді. Оның негізінде қазақтардың Ресейге бағыныштылығын арттыру, оларға астық қажет болғанда Ресейге жалынуға мәжбүр ету жататын.

Дегенмен астықтың өте тапшылығына байланысты әр жерде отырған қазақтар

егіншілік кәсібін игере бастады. Біздің өңірді алатын болсақ, егіншіліктің даму кезеңі Кенесары бастаған ұлт-азаттық қозғалыстың Торғай мен Ырғыз өңіріне ауысуына байланысты. Сібір үкіметі, Омбы губернаторы жазалаушы әскерді бірінен кейін бірін жіберіп, Көкшетау, Ақмола, Ұлытау, Баянауыл, Қарқаралы округтерінен тыныш қоныс таба алмаған Кенесары барлық өзіне қарасты елмен 1838 жылдың күзінде Торғай мен Ырғыз өңіріне ауысады. Біраз жыл хан Кене бастаған қозғалыс осы өңірде дамиды. Патша үкіметімен уақытша келісімге келіп, Кенесарының сәл-пәл тыныштықта өмір сүрген кезі де осы тұс болды. Солай бола тұрса да халық азық тапшылығынан қатты күйзелді. Көтерілісшілерді қалжырату мақсатымен шекара маңындағы орыстарға астық сатуға тыйым салынды. Қоқан мен Хиуадан да астық сатып алу да күрт қиындап кетті.

Міне осындай қиын заманда көтерілісшілерге дәнді дақыл өсіру әдісі ауадай қажет болды. Ел қамын жақсы түсінген хан Кене қарамағындағы елді егіншілікке үгіттеді, тек үгітпен қойған жоқ, онымен айналысқан руларға барынша көмектесті. Атақты тарихшы Ермахан Бекмахановтың мағлұматы бойынша «тек қана Ырғыз бен Торғай ауданында мыңға жуық түтін (шаңырақ) егіншілікпен айналысты. Қазақтар суармалы егіншілікті жақсы білді. Арық жүйесін шеберлікпен жүргізіп, егістікті суаруды тиімді орналастырды. Мысалы, Жыланшық пен Торғай өзендерінің арасындағы көлдерді арналар арқылы қосып, егіншілікті суаруға пайдаланды» (Хан Кене. Алматы, Жалын, 1993 ж.)

Сөйтіп, XIX ғасырдың 40-50 жылдарында басталған Торғай, Аққөл өңіріндегі егіншілік кәсібі XX ғасырдың 50-шы жылына дейін сақталды. Мен бала кезімде талай рет шығыр айдадым, өте бітік шығатын тарыны көзіммен көрдім. Қырманның тойы өте бір қуанышпен өткізетін халықтың мерекесі болатын. Сондықтан да мал мен қатар егіншілік кәсібі елдің амандығын сақтады десек артық болмас.

1946 жыл ортаншы ағам Нұған Сағадиевті Торғайдағы ұлттық қауіпсіздік комитетіне жұмысқа ауыстырды. Біз Аққөлден аудан орталығына көштік. Сөйтіп мен екі жылдай Ыбырай Алтынсарин мектебінде де оқыдым. Онда да 3 класты оқымай бірден 4 класқа түстім.

II ҰШҚАН ҰЯ

- 1950 жылы Әулиекөлге көштіңіздер. Оған не жағдай себеп болды?

- Басты себеп жаңағы ұлттық қауіпсіздік комитетінде істейтін ағайымды осы ауданға жіберді. Жалпы ол кезде бұл саланың адамдарын бір жерде көп тұрақтатпай жиі ауыстырып тұратын, Кейінде талай көшулер болды. Соның салдарынан мен бір жылы бұрынғы Урицкий қазіргі Сарыкөл ауданында орыс мектебінде де оқығаным бар. Дегенмен негізгі білім алған жерім Әулиекөл. Бұл мектептен алған білімім өте сапалы болды. Біз жетінші класқа көшкен жылы жоғары оқу орнын бітіріп бір топ жас мұғалім келді. Олар өнерлі, білімді, бірінен бірі өткен жастар болды. Біреуі математик, біреуі физик, химик дегендей сан салалы мамандық иелері еді. Өз араларында

Жалындаған
жастық шақ

сабақты кім жақсы береді деген бәсеке де болуы керек, біздің миымызға әрқайсысы өз пәндерін шағып құйғандай әсер ететін. Өздері жас, біз соларға барынша еліктеп бақтық. Мысалы, Орал Мұхамеджанов деген менің ұстаз ағам бар. Бізден бес-алты жас қана үлкен болатын. Олардың жүргентұрғаны, сөйлеген сөзі бізге тәлім-тәрбие болды. Сол сияқты Асау деген ағамыз болды. Географиядан берді. Қазір шүкіршілік ету керек, балалары жақсы азамат. Сонымен қатар жоғары білікті тәжірибелі ұстаздарымыз да бар еді. Жұмағали Данекенов деген ағамыз болды. Мұнда келгенше Меңдіқарадағы педагогикалық училищенің директоры болып істеген, бізге директор болып келді. Бұл кісі қазақ әдебиетін, әсіресе ауыз әдебиетін терең білетін адам еді. Біз осы ағамыздан көп тәлім-тәрбие алдық. Сабағын соншалықты ынта қойып, ұйып тыңдап отыратынбыз.

«Кенжеғали Әбенұлы қызметте өзін де, өзгені де босаңсытпайды, қатаң талап қояды. Кімнің қандай іске икемі барын тез танып, адамдарды өз қабілетіне байланысты орналастырады. Жүздеген, тіпті мыңдаған адамдарды бір мақсатты орындауға жұмылдыру оның үйреншікті қасиеті».

Сәбит БАЙЗАҚОВ,
ҚР ҰҒА академигі.

Сол ағамыздың балалары да жақсы азамат болып өсті. Нұрлан деген бір ұлы қазір Сыртқы істер министрлігінде орынбасар болып, абыройлы еңбек етіп жүр. Менің шәкіртім біздің халық шаруашылығы институтын бітірген. Айтан Ысқақов деген ұстазым да менің жадымда сақталып қалды. Қостанай өңіріндегі белді, беделді азамат еді. Жаңағы жоғарыда айтқан жас мұғалімдер біздің мектепке сол Айтекеңнің кезінде келді. Міне осындай жанкешті, арлы, өз мамандығын жандай жақсы көретін ұстаздардың арқасында біз сапалы білім алдық.

Мектепті он үш бала бітіріп Алматыға бардық, конкурстың қатты болуына қарамастан соның он екісі жоғары оқу орнына түсті. Ол уақытта ешбір ата-ана баласын жетектеп жүрмейді. Емтихан да таза алынады. Мен мектепті күміс медальмен бітіргем, оқуға ешқандай сынақсыз қабылдандым.

III ҒЫЛЫМНЫҢ ҚИЯ ЖОЛЫНДА

- 1960 жылы үздік дипломмен өнеркәсіп экономикасы мамандығы бойынша ұлттық университетті аяқтап шықтыңыз. 1963 жылы Мәскеудің Плеханов атындағы халық шаруашылығы институтының аспирантурасын аяқтап қана қоймай кандидаттық диссертация қорғадыңыз. Сонан соң 20 жыл бойы Алматы халық шаруашылық институтында еңбек еттіңіз. Бұл кезең сіздің педагог, зерттеуші, ірі ғалым, іскер басқарушы ретіндегі қалыптасу кезеңіңіз болды. Енді сол уақытқа сәл шегініс жасасақ.

- Ол кезде Мәскеудің жоғары оқу орындарына, аспирантураға одақтас республикалар үшін орындар бөлінетін. Сол жылы неге екенін білмеймін орын бөлінбеді. Соған қарамастан өз бетіммен Плеханов атындағы институтқа барып оқығым келетіндігін айттым. Кафедра меңгерушісі қазір бізде бір орынға сегіз адам тұр. Берілген орын біреуақ. Олардың сегізі де біздің оқу орнының түлектері. Қалай болғанда да солардың біреуін таңдап аламыз. Дегенмен емтихан тапсырып көріңіз. Мүмкін келесі жылдары орын болып қалар, - деді. Тәуекел деп емтихан тапсырдым. Өз бағымдауымша жақсы әсер қалдырған сияқтымын. Институттың ғылыми жұмыс жөніндегі проректоры мені шақырып алып:

- Қарағым, талабың жақсы екен, Одақтың оқу министрлігіне хат жазып отырмын сізге бір орын сұрап, бағыңызды сынап көріңіз, барыңыз, - деді. Хатты алып, құстай ұшып одақты министрлікке тарттым. Хатта не жазды екен деп оқып көрсем талабы зор, білімі жақсы, болашағынан үміт күттіреді деп мені мақтапты. Ол кезде министр Елютин деген кісі еді, жұмыс бабымен біржаққа кетіпті. Орынбасары Краснов деген кісінің қабылдауына келдім. Көмекші сөйлесіп, мән-жайды білген соң хатыңызды қалдырып кетіңіз жауабын өзіміз береміз, деп шығарып салды. Әлдеқалай болады деп көңіл алып ұшып алаңдап жүрмін ғой баяғы. Екі күннен кейін кафедраға шақырып жатыр деген хабар келді. Жүгіріп келсем кафедра меңгерушісі сіз үшін бір орын бөлінді, құттықтаймын деп қуанып отыр.

Кенжеғали-Нағытай достары арасында, 1958 ж.

Сөйтіп ойламаған жерден аспирантураға түсіп кеттім.

Мәскеуде болған кезім менің өмірге, ғылымға көзқарасымды өзгерткен, орта тануға үйреткен, ерінбей, жалықпай жұмыс істеуге ықпал еткен кезең болды. Шындығын айтқанда обалы не керек, кеңес үкіметі оқимын, білім аламын деп талпынған жастардың қолына «шырақ» ұстатып, астына «пырақ» мінгізді десе де болады. Плеханов атындағы институттың кітапханасында әлемдік ғылымның інжу-маржаны болды. Мәселе соны тауып, кәдеңе жарата білуде болатын. Мәскеуде екі жарым жыл болдым. Уақытымның көбі Ленин атындағы кітапханада өтті. Сағат 8-ден барып кезекке тұратынбыз. Сегіз жарым кезінде кіргізе бастайды. Содан таңғы сағат 9-дан кешкі 9-ға дейін соның ішінде жүрем. Түскі асты сондағы асханадан ішем. Өзің көп айналысып жүрген ғылыми салаң бар, ең алдымен соған қатысты әдебиеттерді іздейсің, Одан қалды кітапхананың жертөлесінде «құпия бөлім» деген бар. Оған да аңсарың ауады. Шаң басқан архивті дізерлеп отырып ақтарып, талай мәселенің ақиқатына қанықтым.

Бір кезде Қазақстан Компартиясы Орталық комитетінің бірінші хатшысы болған Жұмабек Шаяхметов туралы көп айтыла бермейді ғой. Заманында болған, аса беделді хатшы. Бір сурет бар, «Правда» газетінде жарияланған. Ұлттар кеңесінің мәжілісінен түсірілген болса керек, ең алда Шаяхметов Сталинмен қатар отыр. Бүкіл Саяси Бюро мүшелері бұлардың артында. Ағамыз ол кезде Одақтық Ұлттар кеңесінің төрағасы. Мен сол суретке үнемі қызыға қарап, кеудемді бір мақтаныш сезімі билегендей болатынмын. Осы Жұмекеңе қатысты мынадай да әңгіме бар.

Революционер, кеңес үкіметін орнатушылардың бірі біздің ағамыз Әлекең (Әліби Жанкелдин) бір жылдары жұмыссыз үйде отырып қалыпты. Белгілі ғой бұрын ат үстінде, қызу оқиғалардың ортасында болған кісі ешкімге керексіз болып қалған соң көңілі пәс тартып, әртүрлі ойға қалады. Тілі шығады. Шаяхметов - бірінші, Ілияс Омаров - идеология жөніндегі хатшы болса керек. Бір күні Шаяхметов Ілекеңді кабинетке шақырып алып;

- Ілияс, мынау Жанкелдин ағаң ата сақалы аузына түскенде өнер шығарды. Отырған жерінде партияны, бізді сынайтын көрінеді, мынау ұлттық қауіпсіздік комитетінің жігіттері айтып отыр. Соның себебін білші, - дейді. Сонда Ілияс Омаров:

- Жұмеке, оның себебін мен сізге айтайын. Өзіңіз білесіз Әліби Жанкелдин революция көсемдерінің бірі болған адам. Еңбегі ұшан-теңіз. Ал қазір қатардан шығып қалып отыр. Сосын бізді сынамағанда қайтеді. Қазір сізді жазықсыз жұмыстан алып тастаса сіз де кеңес үкіметін жамандайсыз. Оны қайтадан қатарға тарту керек, жұмыс беру керек, - депті. Шаяхметов ойласып отырып-отырып оған лайық қандай жұмыстың реті бар десе керек. Сонда Ілекең;

- Жоғарғы Совет Президиумы төрағасының орынбасары деген қызмет бар. Әкетіп бара жатқан жұмысы жоқ. Бірақ, елдің көзінде, бүкіл мәжілістерге қатынасып отырады. Сіз Сталинге сөзіңіз өтеді. Бізге тағы бір орынбасар сұрап алыңыз, - депті. Сонымен Шаяхметов Сталинге барып, мынау Әліби Жанкелдин деген ардагеріміз жұмыссыз отырып қалды. Соған ептеп ренжиді екен. Бізге, Жоғарғы Совет президиумы төрағасына тағы бір орынбасар беріңіз депті. Сталин келісіпті. Сөйтіп бүкіл Кеңестер Одағындағы басқа республикаларда бір-бірден ғана орынбасар болса бізде екі орынбасар болған көрінеді. Әлекең өле-өлгенше осы қызметте отырыпты. Бұл жерде айтпағым не, ол - Шаяхметовтің соншалықты зор беделді адам болғандығы. Ал, Ілекеңнің тапқыр, мәмілегерлігі. Осылай жөн таппай оқиғаны ушықтырып жіберсе Әлекеңнің жағдайы қалай боларын кім білсін. Өкінішке орай, елбасының төңірегінде жүрген кейбір жігіттерде осындай тапқырлық, мәмілегерлік жетісе бермейді. Біздің кейбір іскер азаматтарымыздың шетқақпай қалып жататыны да сондықтан.

- Иә, бұл бір ғибрат аларлық, ел болам, ауызбірлікті нығайтам деген азаматтардың жадында жүрер жай екен. Енді аға, ғылым жайына қайта оралсақ.

- Мәскеу дегеніңіз ғылым- мектебі, өмірмектебі. Мынау Плеханов атындағы оқу орынындағы ұстаздар экономиканың жілік майын шағатын, оқулық жазатын білікті адамдар еді. Мен оқыған кезде жабдықтау керек пе, болмаса саудаласу керек пе деген тақырыпта бүкіл одақтық деңгейде пікірталасы болды. Социализмнің талабы бойынша бүкіл шығарылған тауар, шеге мен күрек сабына дейін бөлінеді ғой. Осының қажеті бар ма? Мұны саудаға жіберсек қайтеді. Әркім өз керегін қажетінше алсын. Сол сияқты қызмет көрсететін такси, шаштараз, дүкен, монша сияқтылардың жұмысын жоспарлап қажеті қанша. Осы сияқты салаларды нарыққа, ашық сауда жүйесіне жіберейік. Социализмді ұстап тұру үшін бізде ірі өндіріс салалары бар, сол жетеді деген пікірлер айтылды. Мен осы пікірталастарға барып, тыңдап кейін өзім де осы идеяны қолдап мақалалар жазып жүрдім. Қолдауым артықтау болып кетті ме, кім білсін ұлттық қауіпсіздік комитетіне шақырып алып, жігітім басың жас екен, келешегің бар. Сен мынау радикализмді қой дегендей тыйым да жасалды.

Қалай болғанда да Мәскеу маған үлкен өмір мектебі болды. Сол жерде кандидаттық диссертация қорғадым. Арада бірталай уақыт өткенде докторлығымды да сонда қорғадым. Сонан кейін өзім қорғаған докторлық кеңестің бес жыл бойы мүшесі болдым. Алғашқы шәкірттерім осы жерде ғылыми дәрежелерге қол жеткізді.

- Кенжеғали аға, сіз біріңғай ғылыммен айналысып қана қоймай, партия комитетінің белсенді хатшысы да болып-сыз. Сонан соң қазақ азаматтары арасында тұңғыш рет Кембридж орталығы беретін «Жылдың таңдаулы адамы» атты атақ алдыңыз. Бұл өзі қалай, қандай жолмен берілетін атақ екен?

- Ол рас. 1966 жылы халық шаруашылығы институтында деканның орынбасары болып жүргенде хатшылыққа сайланғаны бар. Және бұл Орталық Комитеттің қаулысына сәйкес дербес хатшылық болды. Кейін бірінші проректорлыққа жоғарыладым. Сол кезде институтта жаңа құрылыс кешені басталып жатыр еді. Ректорымыз А.И.Белов деген қартаңдау ақылды кісі еді. Басқа міндеттермен қатар сен жассың ғой, құрылысшылармен айғайласуға менің денсаулығым көтермейді. Мынау салынып жатқан құрылысқа бас-көз бол деп оны да маған жүктеп қойды. Құрылысшылардың планеркасы дегеніміз нағыз майдан шебі, айтыс-тартыс, айғай-шу. Соның ортасында жүруге тура келді. Сөйтіп заман талабына сай сәнді, әдемі оқу корпустарын салуға осы Александр Иванович екеуіміздің еңбегіміз сіңді. Бір қызығы оны біз бір емес, екі рет салдық. Кешенді бітіріп енді кіреміз деп отырғанда Орталық Комитет пен Министрлер Кеңесінің Орталық Азиялық

әскери округті Алматыға көшіру және біздің салған кешенімізді соларға беру туралы қаулысы шықты. Амал қанша отырдық та қалдық. Баяғы баратын жеріміз Димекең, (Қонаев) ол кісі бізді қайдан қабылдасын. Көмекшілері мен салалық хатшы арқылы мәселе шешіліп, бізге жер берілді, мол ақша бөлінді. Сөйтіп кешенді қайтадан салып шықтық, шүкір сол үйлер әлі күнге дейін тұр. Ол жылдар бір өте нәтижелі жылдар болды. Мынау халық шаруашылығы институтының ол кезде маңызы өте зор еді. Өйткені экономика сол шақта серпінді дамып, Кеңестер Одағы дүркіреп тұрды. Соданда болар біздің кадрларымызға деген сұраныс өте жоғары болды. Оның үстіне ғалымдар, біздер жаңа әдістемелерді зерттеп, жүйелеп, өндіріске қосып отырдық. Мен сол жаңашыл топты басқардым. Біздің оқу орынының базасында Бүкілодақтық Кеңестер өтті, тәжірибе алмасылды. Оған министрліктердің басшылары қатынасты. Ұсынысымызды, тәжірибемізді мақұлдады. Осының бәрі адамды қанаттандырады, жігерін жаниды, жаңа асуларға қол созуға итермелейді. Басшылық жұмыста да өзімді көрсете білдім, ғылыммен де түбегейлі айналыстым. Қазір ойлап отырсам 14 ғылым докторын, 39 ғылым кандидатын тәрбиелеппін. 240-тан астам жұмыс жазыппын. Оның 32-сі монографиялық кітап, кітапша болып басылып шықты. Обалы нешік шәкірттерім қай жерде де бар. Кездескенде қоғадай жапырылып, сәлем беріп жатады. Мынау Кәрім Мәсімов, анау Қуаныш Сұлтанов, Бердібек Сапарбаев, Даниял Ахметов, Болат Жәмишев, Марат Тажин, тағы басқалар менің оқушыларым. Біздің сол халық шаруашылығы институтының түлектері. Бұлардың бәрі қазіргі тәуелсіз қазақ елінің экономикасын реформалап, соны түзу жолға салушылар. Осыны ойлағанда еңбегім зая кетпеген екен деп өткен өмір жолыма шүкіршілік қылам.

Ал енді жыл адамы атағына келер болсақ, шынын айтқанда өз басым онша мән беріп, жайын білген нәрсе емес еді. Бұл 1992 жылы болған жағдай ғой. Кембриджде халықаралық өмірбаян орталығы дейтін аса абыройлы мекеме бар. Сол жыл сайын әлем ғалымдары арасында ғылым мен мәдениет қайраткерлеріне сіңірген еңбегіне сай өз сараптауларының нәтижесімен осы атақты береді. Беретін ресми қағазында жүрекке жылы тиер жағымды сөздер жазып, ғылыми ізденістеріңіз, қоғамға қосқан үлесіңіз үшін дегендей сөздер жазылады. Басқасын айтпағанда «Жыл адамы» деген атағының өзі неге тұрады.

- Кенжеғали Әбенұлы, сіздің өмір жолыңызда ерекше бір із қалдырған кезең 1982-1990 жылдары Целиноград ауыл шаруашылығы институтының ректоры болған жылдарыңыз еді. Сіз басқарған жылдары оқу орыны тың өлкесіндегі кадрлар даярлау шеберханасына айналды. Кеңес Одағындағы алты биотехнологиялық орталықтың бірі осы институтта құрылды. Сіздің басшылығыңызбен жаңа биопрепараттар мен дәнді-дақылдардың сорттары өмірге келді. Соның біріне сіздің есіміңіз берілді. Енді осыған бір тоқталып өтсек.

- 1982 жылы екі жерге баруға ұсыныс болды. Оның алғашқысы Жамбыл қаласы. Онда жеңіл технологиялық өнеркәсіп институт бар, соның басшысы болу. Одан бас тарттым. Себебі - мен технолог емеспін, экономистпін ғой. Екіншісі - Қарағанды сауда институты еді. Бардым, көрдім, бірақ сауда-саттық деген менің көңіліме қона бермейтін одан да бас тартуға тура келді. Үшінші рет Орталық Комитетке шақырып алып Целиноград ауыл шаруашылық институтына барасың, бармасаң номенклатурадан шығарып тастаймыз деп әңгімені төтесінен қойды. «Басқа түссе - баспақшылсың» демекші әсем Алматыны тастап Целиноградқа келуге тура келді. Ол кезде ректорларды Мәскеу бекітеді. Онда да Орталық Комитеттің тиісті секторынан өтесің, солар «иә бәсе» деген-нен кейін барып Оқу министрлігінің коллегиясына түсесің. Бұйрықты солар береді. Коллегияға кірсем 40-50 адам отыр екен. Мүйізі қарағайдай ғалымдар, саланың белді шиновниктері, Елютин деген министріміз қасқайып төрде отыр. Ертіп әкелген адам мені таныстырып жатыр ғой, баяғы. Министр қарап отырмай маған институттағы сиырларың қанша сүт береді, - деп сұрақ қойды. Мен білмеймін, - дедім. Ол неге білмейсің, сен учхоздан келген жоқсың ба, - деді. Жоқ мен ауыл шаруашылығы емес, халық шаруашылығы институтынан келдім, мамандығым өнеркәсіп экономисі, - дедім. Коллегияда отырғандар «бұл қалай» дегендей біріне-бірі қарады. Онда сен шыға тұр,

Целиноград АШИ -нің шаруашылығында, 1986 жыл

біз ақылдасайық, - деді. Мен шығып кеттім. Бір шамадан кейін шақырып алып; ал біз сізді тағайындадық, еңбегіңіз жемісті болсын, - деп сәт сапар тіледі. Артынан естимін ғой, мені бекіту, бекітпеу жөнінде әжептәуір пікір таласы болыпты. Шапошникова деген министрдің орынбасары болған. Келісті кісі еді, алдында сол кісінің қабылдауында болып сөйлескем. Сол сүйреп алып шығыпты, білімді тәжірибесі жетеді, деп отырғандардың көзін жеткізіпті.

Целиноградта істеген кездегі атқарған үш мәселеге көңілім толады. Біріншісі - көптеген жастарды, әсіресе өзіміздің қазақ жастарын тәрбиеледім. Оларды оқыттым, қызметте өсірдім, ғылым жолына түсуіне ықпал еттім. Мәскеуге, шет елге оқуға жібердім. Бұрынғы ректор да, қазіргі ректор да менің шәкіртім. Бұрын ондай жағдай бұл жерде болмаған. Целиноград тыңның эпицентрі ғой, бәрін орыс ұлты билеп кеткен, қазақтар екінші сортта қалып қойыпты.

Қазақтарды көтерді деп менің үстімнен талай арыз да жазылды. Оның алды Мәскеудің Орталық Комитетіне дейін жетті. Мені ұлтшыл ғып көрсетуге тырысты. Студенттердің 60-70 пайызы қазақ жастары, басшылықтың бәрі қазақ деп пәле жапты. Бір күні сау етіп 6-7 адам Мәскеуден комиссия келетін болды. Мені жігіттерді шақырып алып өзімізбен белдеулес Екатеринбург, Тройцк, Омбы, Челябі, Қорған, Орынбор оқу орындарындағы оқитын қазақстандық және қазақ студенттерінің тізімін, пайыздың қатынасын алып келуге жедел аттандырдым. Олар деректі алып келді. Қарап көрсек тың өлкесі бойынша 876 бала оқуға түскен, соның 1,7 пайызы ғана қазақ. Комиссия келді, мен енді олардың өзіне бассалдым. Біз атқораның ішінде маман дайындап отырмыз. Оқу орнымыздың түрі мынау. Ал, Ресей оқу орындары жайнап тұр. Бүкіл орыс баласы сонда кеткен, оларды мен жіберіппін бе? Ал мұнда тек қазақ баласы қалған. Маған енді не істе дейсіздер? Кім кімге өкпелеуге тиіс. Мен сіздерге өкпелеп отырмын, саясаттарыңыз дұрыс емес, ұлттық кадрларды даярлауға мән бермейсіздер. Мен мұны Саяси Бюроның мүшесі Қонаев жолдасқа баяндаймын, деп бүкіл ақпаратты жайып салғанымда комиссия мүшелерінің екі көзі тас төбесіне шықты. Сөйтіп бұл жаладан да құтылдым.

Екінші мәселе оқу орынының материалдық-техникалық базасын жолға қойдым, жаңа ғимараттар салдырдым. Мен оқу орынын қабылдап алғанда бір дені сау аудитория болған жоқ. Тазалықтың жоқтығы, антисанитария жағдайы өз алдына. Не істеу керек, бірінші кезекте ішкі тәртіпті қолға алдым. Ол кезде оқу ғимаратын салу Мәскеу арқылы шешіледі.

Ондаған өтініш хат жазудың сыртында бірнеше рет оқу министрлігіне кіріп ақша-қаражат сұрадым. Олар сөзбұйдаға сала береді. Амал жоқ Қонаев жолдасқа баруға

тура келді. Жарықтық алды кең кісі еді ғой. Құшақтап қарсы алып, сені арқаға жібердік қой, отыр, жағдайыңды айт, - деп бірден жылы ілтипат білдірді. Шағын бір қағазға айтатын ұсыныстарымды тізбелеп алғам. Оның сыртында біз деңгейлес ауыл шаруашылығы институттарының Украинада, Өзбекстанда, Қазақстанда жағдайы қалай дегендей нақты деректердің сараптамасын жасап алғам-ды. Соны жайып салдым. Димекең:

- Ойбой, біз жұрттың соңында қалып қойыппыз ғой, бұл дұрыс емес, - деп бірден ішкі телефонмен Орталық Комитеттің ауыл шаруашылығы бөлімінің бастығына тапсырма берді. Менің атымнан министрге хат дайында. Және қазір ректор барады, соның бүкіл мәселесін шешесің, - деп мәселені түйіп тастады.

Бөлім бастығы ал, айт не керек, деді. Мен ойымдағының бәрін тізбелеп айтып шығып, дұрыс оқу корпусы, емхана, ветеринарлық емхана, лаборатория, тәжірибелік кабинеттер, клиника, тағысын тағылар керек деймін ғой баяғы. Ол мені тыңдап алды да шығып кетті. Мен күтіп отырмын. Бір кезде қайтып келді де неғып отырсың? - деді. Мен жаңағының көшірмесін алып кетейін менің жалаң сөзіме кім сенеді, - дедім. Ой, сен қызықсың, мен қағазыңызға қол қойғызып бердім, бір сағаттың ішінде Министрдің алдында жатады, алаң болма, облысыңа қайта бер, деді.

Келіп үлгіргенім жоқ мындағылар у-шу, сені Одақтық Министр Месяц шақырып жатыр, - дейді. Өзімнің салалық басшыларыма жолықсам оларда да маза жоқ. Сосын сендер ренжімеңдер, бұл мәселені сендерге сан мәртебе айттым, құлақ аспадыңдар. Ал енді мен мұнда ректордың столында отырып, шалбарымды тоздыруға келген жоқпын ғой. Оқу орынын өркендетем, істі жолға қоям деп келдім, - дедім. Сонымен не керек Месяц мені қабылдап, жақсылап тыңдады. Бүкіл мәселені шешуге көмек берді. Институттың мынау қазіргі әсем ғимараттары осындай еңбектің арқасында салынды. Обалы не керек, облыс басшылары да, басқалар да менің бұл еңбегімді бағалады. Мені әрқашан жергілікті партия-кеңес басқару органдарына мүшелікке сайлап, қолдау көрсетті.

Енді үшінші риза болатын мәселем, жаңа өзің сұрағыңда айтып өткендей Кеңестер Одағындағы алты биотехнологиялық орталықтың бірі осы оқу орынының базасында құрылуы. Ол СОКП Орталық Комитеті мен Министрлер Кеңесінің қаулысы бойынша құрылды. Ол кезде Алматыда Лениндік сыйлықтың лауреаты, академик Айтхожин ғылым академиясының президенті болып отырған. Биотехнологиялық орталықты ол да сұрады. Әйтеуір сәті түсіп, ол бізге бұйырды. Орталық жақсы жұмыс істеді, өзім оның жұмысына тікелей басшылық еттім. Ірі қара малдың аусылын емдейтін препараттар, бидайдың жаңа сорттары өмірге келді. Менің атыммен аталатын «Кенжеғали»деген бидай сорты мынау теріскей аймақтарда әлі де себіледі. 1990 жылы мен Ғылым академиясына ғылыми хатшы болып кеттім де бұл жұмыс қожырап қалды. Дегенмен мемлекет бұл биотехнологиялық саланы қазір қайтадан қолға алып жатыр. Үлкен орталық салды, кадрларды іріктеп жатыр. Бүкіл дүние жүзі

Академик Салық Зиманов пен Кенжекең

биотехнологияны ғылымның бірінші бағыты деп есептейді. Оны дұрыс пайдаланған жағдайда бидайдың түсімділігін 40-50 центнерге дейін арттыруға болады. Қазір солай жасап отырған шетелдер бар. Екіншіден, малдың ауруына қарсы қолданылатын емнің бәрі осы биотехнологияда. Оның адам ағзасын емдейтін дәрі-дәрмек жасауға да қосар үлесі зор. Бүгінде генетиктер мен биологтардың ғылымға қосып отырған үлесі содан да айтарлықтай болып отыр.

IV САЯСАТ САХНАСЫНДА

Кенжекең мәжіліс залында

- Кенжеғали аға, сіз тәуелсіз Қазақстанның іргесі берік, шын мәніндегі дербес ел болуына жан-тәніңізбен қызмет етіп келе жатқан адамдардың бірісіз. Оған дәлел: Елбасының атына шетелдік инвестициялар жөніндегі ұлттық агенттік құру туралы, ұлттық валюта енгізу туралы, оны тұрақтандыру жайлы, экономиканы қайта реформалау қақында жазған ұсныстарыңыз бен хаттарыңыз. Біздің көзқарақты оқырмандарымыз осы жайлы нақты білгісі келеді.

- Бұл аса күрделі мәселе. Оны бір интервьюдің шеңберінде айтып жеткізу мүмкін емес. Қазақстан экономикасын реформалаудың жолдары жайлы мен сонау 1991 жылдан бері өзімнің ой - толғамдарымды, көзқарасымды ақпарат құралдары арқылы да, тікелей елбасының өзі мен үкімет басшысына, басқа салалық министрлерге де ашық түрде айтып келемін. Оның қайсыбірі ілтипатқа алынды, ал қайсыбірі алынған жоқ. Дегенмен менің ұсынысым бойынша экономика салаларының бюджет жобалары бөлек қаралатын болды. Неге олай дейтін болсақ мақсат - әкімдіктерге бөлінетін қаржы-қаражат ресурстарын нақтылы дәлме-дәл зерттеуге мүмкіндік алу. Осындай тағы бір маңызды тәжірибе 4-ші шақырылған Парламент Мәжілісінің жұмыс әдісіне де енгізілді. Экономикада нәтижеге бағытталған бюджетті жоспарлау деген ұғым бар. Кезінде мен мұны да айттым. Қазақстан үкіметі бұған көңіл аударды, сөйтіп қазір бюджет қаражатының жоғары нәтижелігін қамтамасыз ететін БОР жүйесіне көшуді жоспарлап отыр.

Мен бұрын шетелдік компанияларға берілген Қазақстанның мұнай және басқа да кен орындарын мемлекет меншігіне қайтарудың белсенді жақтаушысымын. Қазір мұның жағымды нәтижелерін көріп те отырмыз. «Кен орындарын пайдалану туралы» заңға өзгеріс енгізудің нәтижесінде еліміз аумағындағы шетелдік компаниялар акциясын сатқан жағдайда, республика оларды сатып алуға басым құқыққа ие болды. Біздің ата бабаларымыз баяғыдақ «кісідегінің кілті аспанда» деп өте тауып айтқан. Өндірістің кез келген маңызды

саласының тұтқасы үкімет қолында болуы керек. Мынау индустриялық-инновациялық даму стратегиясын игеру, өндіріске кластерлік жүйені енгізу мәселелерін де негізінде мен айтқам. Әлемдік тәжірибеге сүйенсек, тек экономиканың барлық салалары, әсіресе өңдеуші сала, жан-жақты дамымай тұрақтылық болмайды. Осы сынар жақтықтан арылу үшін индустриялық-инновациялық стратегия негізінде елде көптеген даму институттары жұмыс істеуі керек. Сонда біз жаңа кәсіпорындар салып, өндірісті ұйымдастырудың кластерлік (ұялық) үлгісіне көшеміз. Қазіргі таңда дамыған елдерде жаңа технология, жаңа білім негізінде ұлттық ішкі өнімнің 75-80 пайызы жасалынады. АҚШ-та, Жапонияда, Германияда, Канадада, Швеция мен Финляндияда осы сипаттағы жаңа экономика дамып келеді.

Енді бір мәселе мынау салық жүйесі. Салық дегеннің өзі мемлекет қоржынын толтыратын табыстың бір көзі. Ол барынша байыпты, әрі әділ болуы керек. Мен экономиканың белгілі бір секторына салық мөлшерін жеңілдетуді, әсіресе өңдеу кәсіпорындарына көңіл бөлуді, жылжымайтын мүлік пен басқа мүлікке көбейтуді, ал керісінше еңбек ақы қорына яғни бірлескен кіріс салығын азайтуды жақтап елбасына хат жазғам. Бүгінде олар біртіндеп жүзеге асып жатыр.

Сол сияқты жаңа жоғарыда өзің сұрағында әңгіме қылған ұлттық ақшаға келейік. Бұл тәуелсіздіктің бірден бір нұсқасы. Обалы не керек, кезінде елбасы біздің бұл ұсынысымызды жедел қолдап, өз теңгемізді дүниеге әкелді. Бұл үлкен ерлік болды. Көрші елдер алдындағы экономикалық тәуелсіздігімізді біз осы төл теңгеміз арқылы қорғай алдық десек қателеспейміз.

Терещенко үкімет басқарып отырған кезде мен 14 пунктпен Қазақстандағы реформаның тактикасы мен стратегиясы қандай болуы керектігі жайлы жазып бергем.

Соның бір пункті жекешелендіруге қатысты еді. Мен жекешелендіруді бір адамның, бір шиновниктің қолына беруге болмайды. Ол өте нәзік мәселе, халық байлығы талан-таражға түсіп кетуі мүмкін, сондықтан ұжымдық құрылым жасайық, дедім.

Өкінішке орай, олар басқа жолмен кетті. Қолында билігі барлар халық мүлкін арзан бағаға сатып алып, табан астында байып шыға келді. Осының салдарынан бай мен кедейдің байлығы қолындағы топпен байлықсыз топтың арасы аспан мен жердей болып, халықтың наразылығын туғызды.

- Кенжеғали Әбенұлы, қазір дамыған елу елдің қатарына қосыламыз деп ұрандатып жатырмыз. Сіз қалай ойлайсыз, осы мүмкін мәселе ме?

- Бұл алға қойылған асқақ мақсат - әлем даму үстінде, соның көшіне ілесе білу үшін де өзіңді-өзің қамшылап алдыңа күрделі міндет қою керек. Бұл біз сияқты жас мемлекет үшін аса қиын, бірақ орындауға болатын міндет. Ол үшін барлық жағынан бәсекеге қабілетті болуымыз керек. Бәсекеге қабілеттілік тек қана адам басына шаққан ішкі жалпы өнім көлемімен, немесе еңбек өнімділігімен (олар әрине өте маңызды көрсеткіштер) өлшенбейді. Алға қойған мақсатқа жету үшін жалпы ұлт болып, мемлекеттік басқару жүйесі болып және елде қалыптасқан кәсіпкерлік қоғам, кәсіпкерлік орта болып аталмаш сынаққа төтеп беретіндей болуы шарт.

Адами даму индексі жөнінен Қазақстан қазір 80-ші орында. Еңбек өнімділігі дамыған елдермен салыстырғанда 5-6 есе төмен. Елбасымыз осыны ескере отырып, адамның өмірі мен санасына байланысты салаларға, әсіресе білім - ғылым, денсаулық сақтау салаларына аса мол қаржы бөлуді қолдап отыр. Тап осындай тәсілді қолданған Финляндия, Норвегия, Швеция сияқты елдер 20-25 жылдың көлемінде бәсекеге қабілетті елдердің қатарына көтерілді. Ал тоқмейілсіген Германия, Италия, Франция сияқты азулы мемлекеттер артта қалып қойды. Сондықтан сапаны дамыту бірінші басылымдылығымыз деп алға ұмтылсақ біз де көп ұзамай көздеген мақсатымызға жетеміз.

- Кенжеғали аға, мазмұнды әңгімеңізге көп рахмет. Сізге «Жас өркен - Қостанай» журналы оқырмандары және өз атымнан ұзақ ғұмыр, мықты денсаулық, отбасыңызға амандық тілеймін!

- Рахмет!

Қостанай-Астана - Қостанай
Наурыз, 2008 ж.